

T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI : 2955
Halk Kültürlerini Araştırma ve
Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları : 335
Seminer-Kongre Bildirileri Dizisi : 72

**ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASI
HALK EDEBİYATI KURULTAYI**

SYMPOSIUM ON THE TURKISH (TURKIC)
WORLD'S FOLK LITERATURE

26 – 28 MAYIS 2000

**BİLDİRİLER
PAPERS**

Editörler

Yard.Doç.Dr. İsmet ÇETİN

Yard.Doç.Dr. Ayşe YÜCEL

ANKARA - 2002

TÜR VE FONKSİYON

Nerin KÖSE*

Edebiyat ve dil araştırmacıları, uzun zamandır “şekil” ve “tür” kavramı üzerinde yaptıkları çalışmalar sonucu belirttikleri görüşlerinde bu iki hususun ayrı birer değer olduğunu, “şekil”in daha çok, dış özelliklerini ifade ettiğini, (Boratav II, s.110), “tür”ün ise şekil özellikleri yanında konuyu da içine aldığını (Boratav I, ss:57-59), bilhassa, “üslup” dediğimiz ifade şeklinin “tür”ü belirlemekteki ağırlığını ortaya koymuşlardır. [(Boratav I, s:33), (Boratav II.s:67,75,96,204)]. Nazım söz konusu olduğunda da “tür”ü belirlemede sadece şekil ve konunun yetmeyeceği, ister dörtlük, ister daha az veya çok mısradan meydana gelen ürünlerin mani, koşma, destan, varsağı, semai, kalenderi, nutuk, nefes vb adları almasında “müzik” (ezgi)in en önemli husus olduğu (Onay I, s:XXI), (Onay II, ss:120-122), (Köprülü, ss:127-129), (Dizdaroğlu, ss:45-47), (Arat, s:3), (Sevük, s:202,213) (Boratav II, ss:157-176), (Elçin I, ss:33/34), (Elçin II, ss:188-190) üzerinde durmuşlardır.

Araştırmacılar, özellikle de folkloristler gelişen ve değişen zamana bağılı olarak toplumun içinde bulunduğu şartların ve ihtiyaçlarının da değişmesine bakarak bir anlatı türünün yaşadığı, yaygın olduğu çevrenin özelliklerine göre tarif edilebileceğini belirtmişlerdir. Meselâ Fikret Türkmen bu halk hususu hikâyelerinin teşekkülü konusunu değerlendirirken (Türkmen I, s:170) Alan Dundes söz konusu meselenin sözlü karakteri olan bütün ürünlerle ilgili olduğunu belirtmiştir. (Dundes, s:108). Bu arada Amerikalı folklor teorisyonlarından Ruth Benedict’in “masalların, yaygın olduğu çevrenin özellikleri kadar, o çevrede hoş görülme, tabi karşılanmayan bazı unsurları da içinde barındırabileceği (Dorson, s:26); Bascom’un ve Jacobs’un “bir ürünün iyice tahlil edilebilmesi için ait olduğu bölgenin ve insanların kültürünü, değer yargısını vb bilmek gerektiği” (Dorson, ss:27-29) yolundaki düşüncelerini de gözönüne alacak olursak, bu türün belirlenmesinde çevre "konteks'in" önemi daha iyi ortaya çıkacaktır.

Folklorcuların bir kısmı ise, sözlü ürünlerin yaygın olduğu çevredeki işlev (fonksiyon)ine dikkati çekmişlerdir. Messenger atasözlerinin (Dorson,s:30), Egan kabile mitlerinin (Dorson,s:31), Bascom (Dorson,ss:30-31), ve Boratav (Boratav II, ss:77-78), Türkmen (Türkmen II,ss:361-369), Boratav (Boratav II, ss:85-87) ve Kurgan (Kurgan,ss:482-494) fıkralarının, Baratav (Boratav II, ss:36-37) ve Şükrü Elçin (Elçin, s:71) destanların, Türkmen (Türkmen I, s:170) ve Baratav (Boratav II, ss:55-59) ise halk hikâyelerinin fonksiyonu üzerinde

* Doç.Dr., Ege Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

durarak her anlatı türünün yaygın olduğu toplumdaki görevlerini belirtmişler; söz konusu ürünlerin bir ihtiyacı temin etmek ve o ihtiyacın belirlediği problemi çözmek, eksikliğini gidermek yönündeki aktivitelerini değerlendirmişlerdir.

Bütün bunlara bakarak ve zaman içindeki birikimimizi gözönüne alarak bildirimizin konusunu sözlü ürünlerimizin yaygın olduğu yöredeki fonksiyonlarının ve o fonksiyonu doğuran kontekse göre tür değiştirmesi, bir başka ifadeyle bir türden diğer türe dönüşmesi olarak tesbit etmeyi uygun bulduk.

Kontekse bağlı olarak ortaya çıkan (Dundes,s:109) bu duruma göre bir ürün, o toplumun içinde bulunduğu şartlara uygun olarak doğar, büyür ve gelişir. Söz konusu ihtiyaç ortadan kalktığı anda da tamamen yok olmaz; o toplumda beliren çeşitli ihtiyaçlara göre yeni özellikler kazanarak başka bir türe dönüşür ve o dönüştüğü türün özelliklerini taşıyan bir ürün olarak varlığını sürdürür. Çünkü Malinovski'nin de belirttiği üzere kültür, değişik cephe ve kurumlarıyla ilişki içindedir [(Dorson,ss:26-29), (Çobanoğlu, ss:214-229), (Malinovski, ss:81-132)] ve bu sebeple bağımsız bir metnin hiçbir değeri yoktur. [(Malinovski, s:92-94), (Çobanoğlu, ss:224-226)]. Bir başka ifadeyle söyleyecek olursak her anlatı türünün kültürün değişik yönleri ve kurumlarıyla olan ilişkisi ve bu ilişkilerin sonucu ortaya çıkan ihtiyaçlarına uyarak işlevlerinin değişmesi söz konusudur (Çobanoğlu, ss:226-227).

İşte sözlü ürünlerin yaygın olduğu çevreye ve ihtiyaçlarına göre şekillenmesinde en önemli hususu teşkil eden bağlam (konteks), A.Dundes, M.Parry, A.Lord, S.Thomson, Dorson R.M.'un öncülük ettikleri performans teori'nin de temelini teşkil etmektedir. (Çobanoğlu ss:258-262) Çünkü anlatının içinde bulunduğu çevrenin ihtiyaçları söz konusu ürünün farklı özellikler kazanmasına, bazı yerlerinin atılıp eklenmesine, hatta anlatım (ifade) şeklinin değişerek yeni bir tür haline bile gelmesine yol açabilmektedir. Bir başka ifadeyle bir anlatı bazen metinde, bazan de ifade biçiminde değişmelere uğrayarak yeni bir ürün, hatta yeni bir tür haline gelebilmektedir.

Kısacası sözlü ürünlerimiz canlı ve dinamik birer olgu olup onun bu özelliği, çeşitli durumlar ve şartlar altında, türlerinin değişmesinde de en büyük etken olarak karşımıza çıkmaktadır (Çobanoğlu, ss:265-266).

Meselâ bazı deyimlerimiz kargış haline gelebilir. Örnek verecek olursak "birinin öldürücü kurşunlarına hedef olmak", "biri tarafından öldürülmek" anlamına gelen "yağlı kurşunlara gelmek" şeklindeki deyimimizin, bir başka durumda "yağlı kurşunlara gelesin inşallah", "öksüz, yetim, sevdiğinden uzak kalma ve istediğine ulaşamama" vb durumlardaki insanların halini ifade eden "boynu bükük kalmak" deyiminin "boynu bükük kalasın!"; evi ocağı, yeri yurdu kalmamak anlamındaki "ocağına incir dikmek" deyiminin ise "ocağına incir dikilsin" şeklindeki bir kargışa, ilenmeye dönüştüğü, çoktur.

Atasözlerimizin de deyim olarak söylendiği olmaktadır. Nitekim isteklerimize ulaşmanın her zaman bizim arzumuza bağlı olmadığını, buna hak kazanmak, lâıyk olmak gerektiğini ifade eden “herkesin arşınına göre bez vermezler” atasözünün, “herkesin arşınına göre bez vermek”; “gelire göre gider aramak gerektiğini” belirten “ayağını yorganına göre uzat” atasözünün de “ayağını yorganına göre uzatmak” biçimindeki bir deyim haline geldiğine tanık olmuşuzdur. Bu örneklere “sofrada elini, mecliste dilini tutmak” deyiminin “sofrada elini, mecliste dilini tut” şeklinde, atasözü olarak kullanıldığını da eklemek istiyorum.

Her iki durumun da tersine yani “kargış”ın “deyim”e ya da “deyim”in “atasözü” haline geldiğini de belirttikten sonra “alkış”larla “kargış”lar arasındaki değişim için örneklere geçebiliriz. Birbirine en kolay dönüşebilen iki tür olan alkış ve kargışların bu değişiminde genellikle zıt anlamlı söz ya da söz kalıplarından faydalanılır. Nitekim “ocağın sönsün” kargışı hem “ocağın yansın”, hem de “ocağın sönmeyin” şeklinde; “ayağına çelme takan olmasın” alkışı da hem “ayağına çelme takan çok olsun”, hem de “ayağın sürçsün” şeklinde bir kargış haline gelebilir.

Gündelik hayatta çok sık başvurduğumuz bu söz ya da söz kalıplarından başka anlatı türlerimiz ve seyirlik Türk Tiyatrosu’nun hemen bütün şubelerinde gördüğümüz ve bu şubelere göre çeşitli adlar alan uzunca tekerlemelere...Halk Hikâyelerinde “döşeme” [(Kırzioğlu I, ss:474-479), (Boratav I, ss:49-40)], ve “karavelli” [(Boratav I, s:50), (Köse I, ss:)] meddah hikayelerinde “yabancılaştırma tekniği” (Nutku, s:68), Karagöz ve Orta Oyunu’nun “muhavere” kısımlarında “yalan” (And, ss:153-160) ve “tekerleme” (And, ss:211-222) olarak gördüğümüz uzunca tekerlemelerin asıl görevi dinleyicileri masalın havasına hazırlamak, masalın uydurma şeyler olduğunu, olayların çok eskiden geçmiş olduğunu kabul etmek gerektiğini vurgulamaktır ve üçüncü şahısla anlatılırlar [(Boratav II, ss:76-78), (Boratav III, s:328)]. Ancak birinci şahısla, masalcının başından geçmiş gibi anlatıldıkları takdirde “yol yalanlamalı masal” adını alırlar ve Karagöz, Orta Oyunu’nda kullanılanları da, bu tür tekerlemelerdir (Boratav II, ss:77-78). “Yalan” (Kırzioğlu I, ss:474-475) “düş” (And, s:159) olarak da bilinen bu tür uzun tekerlemelerin görevi dinleyiciyi masala hazırlamak değil “Orta Oyunu”nda Pişekâr karşısında Kavuklu’nun (And, ss:153), Karagöz’de ise Hacivat karşısında Karagöz’ün özelliğini ve önemini ortaya çıkarmaktır (And, ss:153). Sadece Meddah Hikayeleriyle, halk hikayelerinin uzunca olanlarında dinleyicilerin dağılan ilgisini toparlamak (Boratav II,s:49) ile eş görevde olan (Nutku, s:68) bu yalanlamaların kendi başlarına anlatılanları tamamen “masal” karakterini taşırlar ve “karavelli” veya “yalan-palan” (Köse I, ss:57-62, 80,83,44-45) ya da sadece “yalan” (And, ss:154-159) diye adlandırılırlar. Azerbaycan yöresinde ayrı bir anlatı türü

şeklinde karşımıza çıkan bu anlatılar [(Ahundov, ss:3-77), (Köse II, ss:20-21)]'ın pulluk (hotan) sürülürken söylenen bir türkü olduğu (Kırzioğlu II,)de hatırlanacak olursa sözlü ürünlerin türlerini değiştirmelerindeki şartların işlev ile sıkı sıkıya bağlılığı, bir kez daha ortaya çıkacaktır.

Bu konudaki bir başka örnek ise bazı "efsane"lerin "masal" olarak anlatılmalarıyla ilgilidir. Her iki ürün çeşidinin de olağanüstü olay, insan ve güçlere fazlaca yer vermesi gözönünde bulundurulacak olursa, bu dönüşümdeki kolaylığın sebebi, daha iyi anlaşılabilir olur. Nitekim etiyolojik (açıklayıcı) efsaneler grubunda yer alan ve Yusufçuk Kuşu ile ilgili olan efsanenin (Boratav II, s:101)"üvey annelerinin zulmünden kaçan ve oğlanın adı Yusuf olan iki kardeşin pek çok sıkıntıları yendikten sonra mutlu olmaları"nı anlatan, bir masal olarak da anlatıldığı; "bir kedinin yoksul ancak iyi kalpli, kendine muhtaç olanlarla bir dilim ekmeğini bile paylaşan değirmenciye mirasını bırakmasını" hikâye eden hayvan görünümündeki peri ya da prens" masalının (Boratav, II, s:99)da didaktik unsurunu atarak ve belli bir yer, zaman ya da kişiye bağlı olarak, efsane şekline büründüğü, tespit edilmiştir.

Tezimizle ilgili olarak söyleyeceğimiz son şey "halk hikâyeleri" ile "masallar" üzerine olacaktır. Derleme çalışmalarımız sırasında karşımıza çıktığı üzere anlatı geleneği içinde varlığını sürdürdüğünü bildiğimiz bazı halk hikâyelerimizin, masal olarak karşımıza çıktığı, çok olmuştur. Nitekim doktora tezi aşamamda araştırma konum olan Seyfölmülük Hikâyesi"ni (Köse III, ss: 200-208) yine Karaburun yöresindeki bir başka araştırmam sırasında da Arzu ile Kamber'i birer masal olarak tespit etmiştim. Yani söz konusu iki hikâye de masal olarak varlığını sürdürmekte; masal görevini görmekteydi. Bazı halk hikâyelerinin gerçekten olmuş ya da olduğuna inanılan bir aşk öyküsünün halk hikâye geleneği içinde değerlendirilerek teşekkül ettiği (Boratav I, ss:125-126) hatırlanacak olursa bu dönüşümün gayet tabî olduğu da, ortaya çıkacaktır.

Verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere sözlü bir ürün, yaşadığı çevrenin içinde bulunduğu şartlara ve o şartların belirlediği ihtiyaca uyarak tür değiştirebilmekte; bir başka ifadeyle o sözlü ürünün türü söz konusu çevrede gördüğü işe göre değişmektedir. Bir deyimın atasözü, bir atasözünün de deyim; bir masalın tekerleme, bir tekerlemenin de masal olarak anlatılmasının sebebi, budur. Ancak çevrenin ihtiyacına ve o ihtiyaca göre şekillerin sözlü ürünlerin, görevini üstlendiği yeni türün kendisine has özelliklerini de kazanacağı; buna bağlı olarak dönüştükleri yeni türe has ifade (üslûp) unsurlarını da alacağı, şüphesizdir. Bir başka şekilde söyleyecek olursak sözlü ürünler bazen şekil ve konuları özde sabit kalmak, bazen de şekilleri değişmek suretiyle konuda yapılacak bazı eklemeler ve kısaltmaların yanında kimliğine büründüğü ve görevini üstlendiği yeni türün anlatım (ifade) özelliklerini de kazanacaktır.

Kısacası bir ürünün türünü belirlemede, içinde yaşadığı çevrenin ihtiyacının yani ürünün yüklendiği yeni görevin önemi büyüktür. Bu arada sözlü ürünlerin gördükleri işe bağlı olarak büründükleri yeni kimliğini kazanmakta, o kimliğin üslup (anlatım) özelliklerinin rolünün ise, işin başka bir boyutu olmalıdır.

KAYNAKÇA *

- BORATAV, P.Naili (I) **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği**. 1988. İstanbul: Adam Yayınları (1946)
- BORATAV, P.Naili (II) **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**. 1988. Ankara:Gerçek Yayınevi. 100 Soruda Dizisi:13 (Beşinci Baskı)
- ONAY, Ahmet Talât(I) (Haz:Cemal Kurnaz) **Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i**. 1996 Ankara: Akçağ Yayınları: 187,Kaynak Eserleri. 29.
- ONAY, Ahmet Talât (II) (Haz: Cemal Kurnaz) **Türk Şiirlerinin Vezni 1996** Ankara: Akçağ Yayınları. 186, Kaynak Eserler:28
- KÖPRÜLÜ, M.Fuat. **Edebiyat Araştırmaları I**. 1989. İstanbul: Ötüken Yayın No:186, Kültür Serisi:52.
- DİZDAROĞLU, Hikmet: **Halk Şiirinde Türkü 1969** Ankara: Türk Dil Kurumu Tanıtma Yayınları: 283, Çeşitli Konular Dizisi:7
- ARAT, R.Rahmeti: **Eski Türk Şiiri**. 1987: Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarihi Kurumu Yayınları, VII.Dizi, Sa.45 (1965)
- SEVÜK,İsmail Habip: **Edebiyat Bilgileri**, 1942. İstanbul: Remzi Kitabevi
- ELÇİN, Şükrü (I), **Halk Edebiyatı Araştırmaları I** (Türk Dilinde Destan Kelimesi ve Mefhumu) 1988. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:905, Kültür Eserleri Dizisi:120.
- ELÇİN, Şükrü (II): **Halk Edebiyatına Giriş**.1981. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları: 365,Türk Halk Kültürü Eserleri Dizisi:10.
- TÜRKMEN, Fikret (I) **Tahir ile Zühre**.1983, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:477,Kültür Eserleri Dizisi:12
- DUNDES,Alan:Doku, **Metin ve Konteks** (Çev.Metin Ekici) Milli Folklor 1998,Ankara,s.38,ss:108-109.
- DORSON,R.M. **Günümüz Folklor Kuramları** (Çev.Nermin Ulutaş) 1984. İzmir: Ege Ün.Edebiyat Fak.Yayınları,33.
- TÜRKMEN,Fikret (II), **Nasrettin Hoca Fıkralarında Söz ve Hareket Komîği**. I Milletlerarası Nasrettin Hoca Sempozyumu Bildirileri 1990, Ankara: A.Ü. Basımevi
- KURGAN,Şükrü, "Nasrettin Hoca Fıkralarında Türk Halk Yaşayışının İzleri" Türk Dili (Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı) Cilt:XIX, s:207,Ankara,1968.

NUTKU, Özdemir. **Meddahlık ve Meddah Hikayeleri**, 1976. Ankara:Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 179, Sanat Dizisi:30.

AND, Metin. **Geleneksel Türk Tiyatrosu** (Kukla-Karagöz-Orta Oyunu) 1969 Ankara: Bilgi Yayınları: Özel Dizi:6

KIRZIOĞLU, M.Fahrettin (I). **Halk Hikâyelerinde Döşeme Söyleme Geleneği**. Türk Dili (Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı) Cilt:XIX, s:207,Ankara,1968.

BORATAV. P.Naili. III "**Halk Şiiri**" Türk Dili (Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı) Cilt:XIX, s:207,Ankara,1968.

KIRZIOĞLU, M.Fahrettin (II). **Halk Edebiyatı Deyimlerimiz**, Türk Dili Dergisi, Ankara: s:115, s:350; s:133, ss: 65-66.

KÖSE, Nerin (I). **Türk Halk Edebiyatında Kısa Hikayeler 1989**. İzmir Dokuz Eylül Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

KÖSE, Nerin (II). **Karavellilerde Tenkit, Hiciv ve Öğreti**. 1989. İzmir: Palandöken Dergisi.

KÖSE, Nerin (III). **Seyfölmülük Hikâyeleri Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma 1993**. İzmir, Ege Ün.Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Halk Bilimi Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi).

AHUNDOV,Ehliman, **Karavelliler** 1974,Bakı

ÇOBANOĞLU,Özkul, **Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**,1999. Ankara: Akçağ Yayınları: 310, Folkromistik Dizisi:1

MALİNOVSKİ, Bronislaw **Büyük, Bilim ve Din** (çev: Saadet Özkal) 1990: İstanbul, Kabcacı Yayınları: 5, Bilim Kitapları: 2